

VNIVERSITAS STVDENTIVM

Evropské univerzity

Fenomén sebevědomé gotické kultury vrcholného středověku

Od konce 12. století se v západní Evropě vytváří
nové kulturní prostředí

Umění, systém školství, církevní struktury i
rodící se národní státy velmocenského
měřítká se zbavují dosud převládající
závislosti na antické tradici

Románský a gotický styl

Záchrana antické literatury v době stěhování národů

- Od 4. století i v západní Římské říši plně převládla tzv. „diglosie“ = dvojjazyčnost
- V soukromém životě nižších i vyšších vrstev je používána lidová mluvená latina vyvíjející se směrem k pozdějším jednotlivým románským jazykům
- Ve veřejném životě společenské elity byla však vyžadována pro písemný i ústní projev podoba latiny velkých římských autorů období změny letopočtu – pozdní římské republiky a raného císařství
- Zcela zásadní skutečností bylo, že tuto zásadu dvojjazyčnosti a vůli ke studiu již mrtvé klasické latiny převzala ve 4. stol. i západní křesťanská církev

Dějinná úloha pozdně antických městských škol

- Naučily generace Římanů 4. – 6. stol. již mrtvou klasickou literární latinu
- Základním postupem výuky byla četba stovky let starých básníků (Vergilius v první řadě) a na nejvyšším stupni vzdělávání aktivní písemná a ústní performance v tomto mrtvém jazyce
- Za Alpami mizí poslední stopy po městských školách před polovinou 6. století, v italských městech o něco později

„Svobodná umění“

Enkyklios paideia – Artes liberales –
Svobodná umění

Soubor vzdělání vhodného pro muže

- osobně svobodného
- hmotně nezávislého
- mířícího do veřejného života
- spoléhajícího se na soukromé učitele, původně pracující bez nároku na pevnou odměnu

System svobodných umění

- Trivium:
 - gramatika
 - rétorika
 - dialektika
- Quadrivium
 - aritmetika
 - geometrie
 - astronomie
 - hudba
- Doplnkové disciplíny, již v antice postupně vypouštěné
 - lékařství
 - architektura

Kláštery jako útočiště vzdělání v raném středověku I

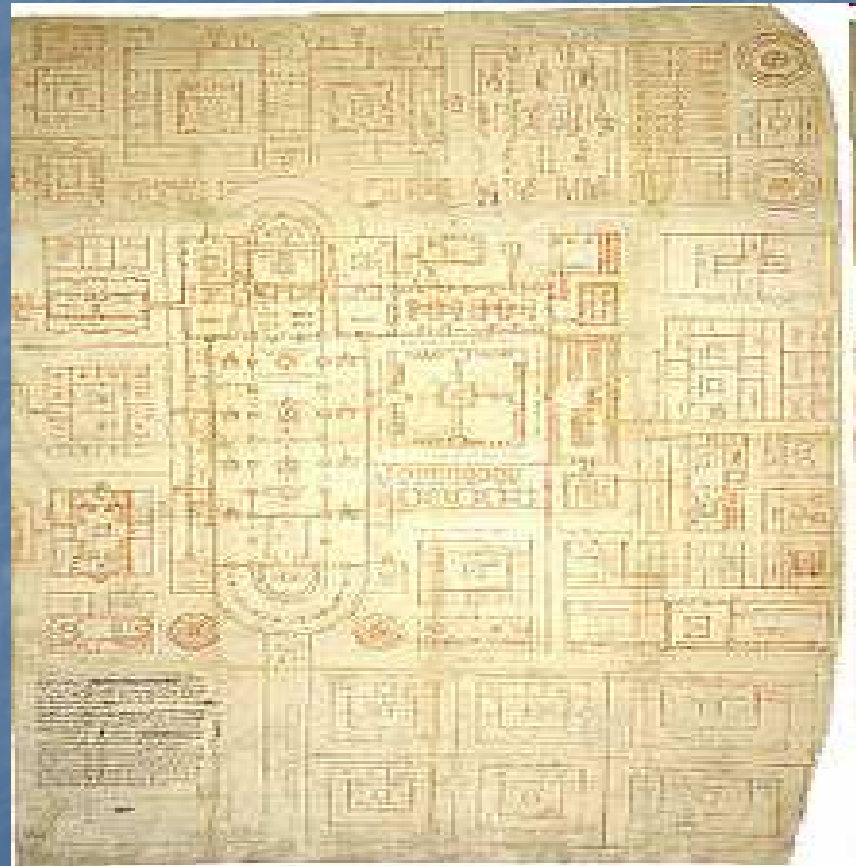
Zakladatel benediktinského řádu Benedikt z Nursie (470? – 543?) ve své Řeholi naprosto nepředpokládal pro mnichy intelektuální činnost, pouze manuální práci a účast na intenzivním liturgickém životě kláštera. K provozování latinské liturgie však byla určitá vzdělanost alespoň opata a také menší zásoba knih nezbytná. Postupně mniši dostávali za úkol přečíst alespoň jednu knihu ročně, kterou si dlouhodobě půjčovali do svých cel.

Kláštery jako útočiště vzdělání v raném středověku II

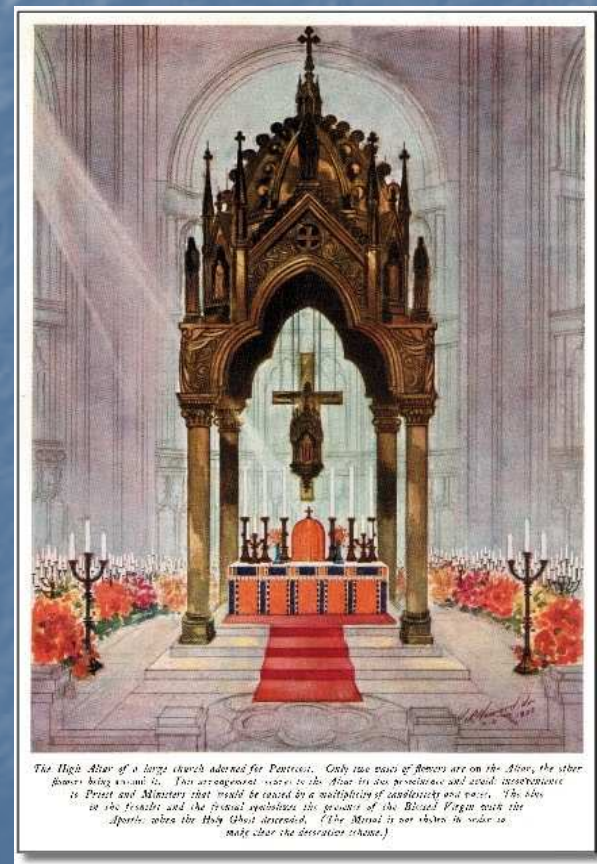
V 9. stol. se pak opaty velkých říšských klášterů začali z vůle Karla Velikého stávat žáci jeho dvorního učiliště, které zachránilo latinu jako kulturní jazyk západu. Tito opaté spolu začali soupeřit ve velikosti svých knihoven.

Jednoznačným vítězem tohoto souboje mnišských vzdělanců byl klášter Sankt Gallen v dnešním východním Švýcarsku. Tam je také dnes uložen plán ideálního klášterního sídliště z roku snad 920, symbolizujícího touhu mnišských komunit vytvořit alternativní vzdělanou sféru lidského života, kam by nedosáhla hříšná zkaženost světa laiků.

Vzdělání a cesta k němu ve středověku

- Prvním stupněm vzdělání v raném středověku byla účast na denních bohoslužbách a memorování nazpaměť liturgických textů – *pueri oblati*, často přijímaní jen ze šlechtických rodin
- Následovala výuka čtení nazpaměť pamatovaného textu a základy psaní; **tím byly splněny předpoklady k vysvěcení na kněze**
- Dále klerik mohl postoupit k výuce „svobodných umění“
- Vybraní jedinci odcházeli k dovršení svého vzdělání na některou významnou školu v okolí nebo v zahraničí – nebyla to však podmínka jejich církevní kariéry

Katedrální školy pod vedením biskupů

- Papežství 12. století opakovaně ukládalo biskupům starat se o výchovu duchovních v situaci, kdy staré klášterní školy z řady důvodů odumíraly. Především ve Francii nastává na asi 100 let zlatá doba biskupských katedrálních škol, zvláště v Orléansu, Chartres, Remeši a Laonu.
- Vedle nich zůstává dosud nenápadná skupina škol v Paříži a jejím okolí.
- Stále však šlo o lokální instituce bez nároků na širší okruh působnosti.

Tyto katedrální školy si vytvořily svůj vlastní svět, v němž se tentokrát již světští vzdělanci věnovali také studiu antické literatury, zvláště Ovidia, a jeho rady v oblasti erotiky bez nebezpečí postihu realizovali i v praxi. Tato tzv. „románská renesance 12. století“ je velmi zvláštním jevem v dějinách západní církve. Vytvořila však skupiny učitelů a studentů, kteří se začínali cítit jako svébytné kolektivy snažící se o autonomii vůči svým biskupům i hostitelským městům.

Od raného k vrcholnému středověku

- Ve 2. polovině 12. století se svět středověku západní Evropy začal relativně rychle měnit. Každý dále uvedený jev přispěl mimo jiné k proměně tehdejších vzdělávacích institucí směrem ke vzniku vyvrážděných univerzít:
 - Ekonomický rozkvět západní Evropy 12. a 13. století
 - Růst tamních starých městských center a vznik center nových
 - Vítězství církve v zápase o samostatnost se světskými vládci a ve 13. stol. vrcholící moc papežství
 - Dobyť Konstantinopole a navázání kulturních kontaktů s muslimským světem během posledních křížových výprav
 - Poznání kompletního Aristotelova díla z arabských překladů i z řeckých originálů a jeho úplný překlad do latiny v době 1170 – 1250

Universitas jako pojem římského práva

Codex iuris civilis císaře Iustiniana (vzniklý 529–534) kodifikuje jeden z významů latinského slova *universitas* jako oporu pro jeho středověké a dnešní užití:

Digesta 3,4: „Co všechno je možno konat pro *universitas* či proti ní“

A dále je pro tyto *universitates* stanoveno: „(těmto pospolitostem) je dovoleno mít podobu kolegia, společnosti nebo jiného typu, mít majetek, společnou pokladnu a zákonného představitele, který za ně v jejich jménu koná, co je potřebné, jak to dělají státní orgány pro stát.“

Ecclesia Romana vivit lege Romana

Římská církev žije římským právem

Zásada platná od 4. stol. až prakticky dodnes. Církevní – kanonické právo sice rozhodně není totožné s klasickým římským právem, čerpalo však z něho v různých sbírkách svých právních předpisů velmi bohatě.

Proto se skupiny intelektuálů koncem 12. století mohly proti počátečnímu odporu (ne nijak kategorickému) církevních institucí opírat o římské právo jak ve své výuce, tak ve svých nárocích na autonomii vůči biskupské autoritě.

Na cestě k vyzrálé univerzitě 13. století

Tuto cestu zahájili intelektuálové středověku ze dvou východisek:

- Soukromé školy římského a kanonického práva v různých italských městech
- Střediska filozofické a teologické výuky pokračující v tradici francouzských katedrálních škol 12. stol.

Tím došlo ke vzniku dvou modelů středověké univerzity, italského a zaalpského, značně odlišných, i když navzájem rovnoprávných

Italský model – *Universitas scholarium* I

Italská učiliště 12. století poskytla mimořádnou váhu svým studentům, kteří platili své učitele osobními poplatky za studium. Učitelé byli zaměstnanci učiliště, stáli však mimo ně, o jeho chodu rozhodovali studenti, většinou zralého věku, nositelé nebo čekatelé významných církevních funkcí.

Italský model – *Universitas scholarium* II

Základními centry nového vývoje v Itálii byly:

- Lékařské učiliště v jihoitalském **Salernu**, doložené již na konci 11. stol. a žijící z úzkého kontaktu s arabskou vědou. Nedosáhlo sice až do 15. stol plných univerzitních práv, stalo se ale zdrojem autority pro lékařskou učenost středověku
- Učiliště v severoitalské **Bologni**, rovněž na soukromém základě fungující snad již od 11. stol. a často považované za nejstarší univerzitu Evropy. Nejvyšší středověká autorita v oboru církevního i římského práva. Jako univerzita nového typu existuje od 1155 (císař Fridrich I. - udělení osobních privilegií řádným studentům a ochrany před místními soudy.) První psaná Statuta až 1252.
- Po četných sporech mezi univerzitou a boloňskou městskou radou vzniklo odchody části univerzitní obce (tzv. secese) z Bologne několik menších italských univerzit, z nichž většího významu nabyla jen univerzita v Padově od 1222.

Zaalpský model – *Universitas magistrorum*

Pro evropský vývoj byl mnohem důležitější model vzniklý během několika desetiletí před rokem a po roce 1200 na učilišti v Paříži. Ten můžeme vnímat jako vzorový prototyp evropské univerzity vrcholného středověku:

- Teologie, nikoli právo, jako vrchol vzdělání
- *Facultates* zhruba v dnešním významu slova; jejich maximální, zdaleka ne vždy naplňovaný počet jsou čtyři fakulty: *facultas artium*, *facultas iuris*, *facultas medicinae*, *facultas theologiae*
- Vznik „národních“ studentských korporací na větších univerzitách – *nationes*
- Vznik úřadu kancléře (většinou místního biskupa) a voleného rektora univerzity
- Vznik instituce *collegium* jako zaopatřovacího zařízení pro učitele i studenty, později i jako knihovnicích a vyučovacích center – univerzity neměly jiné vlastní budovy
- První univerzity vznikají většinou *ex consuetudine* – v zásadě samovývojem, psaná statuta a privilegia potvrzována papeži až později – Paříž 1215 a 1231, Bologna až 1252
- Základní privilegium univerzit je LICENTIA UBIQUE DOCENDI – právo graduovaného mistra či doktora kterékoli univerzity učit kdekoli v Evropě v rámci západní církve
- Druhé základní privilegium byla exempce akademické obce z pravomoci městských a částečně i biskupských orgánů

Artes contra auctores

Základní metodika univerzitního vyučování:

- Výrazné zjednodušení jazykového vzdělání v latině a zánik četby antické literatury, tedy zanedbání antických *auctores* podrobně čtených v raném středověku a přechod ke studiu *artes* = kompendií jednotlivých oborů
- Radikální omezení důrazu na „svobodná umění“ s výjimkou aristotelské dialektiky
- Přednáška jako předčítání a výklad Bible a stanovených kanonických textů
- Disputace jako vyšší forma výuky, s kontrolovanou aktivní účastí studentů jako požadavkem pro poskytnutí univerzitních hodností (poskytovala určitou možnost svobodné výměny názorů i v choulostivých otázkách křesťanského dogmatu)
- Tímto způsobem vznikl **scholastický typ výuky**

System univerzitimich hodnosti

Požadavky pro jejich získání určoval zpočátku zvyk, později písemná univerzitní statuta

- *Baccalaureus* jako nižší titul dosahovaný po 2–5 letech studia na všech fakultách
- *Magister*, který absolvoval závěrečné disputace a byl doporučen k promoci svým osobním „tutorem“ / *Magister actu regens* = magistr dlouhodobě vyučující na *facultas artium*; jen magistři této fakulty mohli postoupit ke studiu na teologické fakultě
- *Doctor* jako nejvyšší univerzitní hodnost udělovaná na ostatních třech „vyšších“ fakultách

Délka studia až k dokončení studia teologie a získání titulu *doctor theologiae* běžně trvala až 10 let, někdy i 15 let.

Nejstarší univerzity

První univerzity (12. a) 13. století vznikají zpočátku samovývojem – *ex consuetudine*, jejich písemná privilegia se objevují až mnoho desítek let po jejich faktickém vzniku; pozdější však již byly zakládány světskou autoritou s podporou papežů – sídlo univerzity dodávalo lesk celému státu. Dále jsou uvedeny nejstarší univerzity s letopočty jejich písemně doložených privilegií či statutů:

- Bologna 1155, 1252, *ex consuetudine* snad od zač. 12. stol.
- Paříž 1215, 1231, *ex consuetudine* přibližně od 1170
- Oxford vzniká zcela živelně koncem 12. stol., bez písemného privilegia
- Cambridge vzniká náhodně secesí z Oxfordu 1209, privilegium 1233
- Padova 1222, secese z Bologne
- Neapol 1224, založení císaře Fridricha II.
- Toulouse 1234, založená pro posílení církve po albigenských válkách
- Montpellier 1289, nejvýznamnější zaalpská univerzita v oboru práva

Univerzity překračují Rýn do Prahy

Určité ochabnutí rozvoje univerzitního hnutí na počátku 14. stol. bylo překonáno vznikem pražské univerzity 1347/1348

- Společné založení císařem Karlem IV. a papežem Klimentem VI.
- Ojedinělé právo začít ihned výuku na všech čtyřech fakultách včetně teologie
- Avšak počátek pravidelné výuky až po 1355
- Celoříšská instituce, až do poč. 15. stol. převaha cizinců
- 1372 odštěpení právnické fakulty
- 1409 Dekret kutnohorský krále Václava IV., secese nečeských učitelů a studentů, krize univerzity
- 1417 Příklon univerzity k husitskému hnutí, 1418 ztráta papežského privilegia na *licentia ubique docendi*, zanikají všechny fakulty kromě artistické – obnoveny po několika neúspěšných pokusech až v pobělohorské době

Univerzity - běžné instituce vrcholně středověkých měst

- Po založení pražské univerzity od 1364 rychlé šíření univerzit Německem, v 15. stol. se připojují Skotsko a Skandinávie
- Rozhodující vliv na zakládání těchto univerzit má vůle světských vladařů usilujících o prestiž jejich držav, s nimiž spolupracuje papežská autorita
- Tyto univerzity jsou většinou zakládány „na zelené louce“ (platí i pro Prahu) a často bojují o holou existenci řadu let po svém formálním vzniku
- Významný dopad má papežské schisma 1378, po němž pařížská univerzita ztrácí v Německu pro svůj příklon k avignonskému papeži mnoho ze své prestiže, kdežto střední Evropa zůstává věrná papeži římskému

Rozkvět a úpadek univerzit v 15. století

- V 15. století vycházejí z evropských univerzit snad až 3000 absolventů ročně
- Univerzitní tituly přinášejí společenským elitám nebývalou prestiž
- Vzorec scholastického vzdělání vzniklý na poč. 13. století však ustrnul a zastaral, jeho obsah byl již (s výjimkou práva) prakticky neúčelný
- Humanismus pronikající do Evropy z Itálie univerzity ignoruje a pohrdá jimi
- Nově oživené vědní obory (latinská filologie, literární kritika, teorie umění, pragmaticky studovaná historie, astronomie a počátky moderní fyziky) jsou pěstovány téměř zcela mimo univerzitní půdu
- Pojmy *medium aevum* (= úpadkové mezidobí mezi rozpadem Západořímské říše 476 a nástupem humanismu 14. stol.) a *aetas Gothica* (= středověk pohrdlivě nazvaný po germánském kmeni Gótů, kteří měli na zničení Západořímské říše největší podíl) jako symboly renesančního odporu vůči vrcholně středověké gotické kultuře včetně univerzit

Reformace a protireformace jsou dobou renesance fenoménu univerzity

Po vystoupení Lutherově 1517 a v dalších vlnách evropské Reformace se univerzity v reformovaných i katolických zemích stávají centrem teologické polemiky, která jim dává novou životnost.

Stále pociťovaná pýcha nad samotným faktem jejich existence a nad jejich staletými tradicemi a nyní již běžná státní podpora jejich činnosti přispívá k pokračování existence univerzitních center až do osvícenství.

Zrod moderní univerzity

- Francouzská revoluce rozbíjí všechny tradiční univerzitní struktury
- Hlavní užitek z toho však mají pod vlivem napoleonského císařství německé univerzity, které už v 18. století dokázaly částečně inovovat svou studijní náplň a stály v čele tehdejšího rozvoje exaktních i humanitních oborů
- Díky nim německá věda zaujala v Evropě výsadní postavení, neohrožené až do 1. světové války

Středověká univerzita – triumf
nebo slepá ulička evropského
kulturního vývoje?

Jan Kalivoda
Ústav řeckých a latinských studií FF UK
nám. Jana Palacha 1
116 38 Praha 1
jan.kalivoda@ff.cuni.cz